HOZIRGI ADABIY JARAYONDA YEVROPA ADABIYOTINING TA'SIRI VA USLUBIY O'ZGARISHLAR

Esonova Mushtariy
Matyazova Gulnora
O'ralova Shahzoda
Abdumalikova Zilola
O'zMPU talabalari.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24349516

Annotatsiya. *Mazkur maqolada hozirgi o'zbek adabiy jarayonida Yevropa adabiyotining ta'siri, jahon adabiyoti bilan ijodiy aloqalar hamda badiiy tafakkurdagi uslubiy o'zgarishlar tahlil qilinadi. Xususan, modernizm, postmodernizm, ekzistensializm, absurdizm va psixologik realizm kabi adabiy-estetik yo'nalishlarning zamonaviy o'zbek nasrida namoyon bo'lish xususiyatlari yoritiladi. Ulug'bek Hamdam, Isajon Sulton, Nazar Eshonqul, Erkin A'zam kabi yozuvchilarning asarlari misolida inson ruhiyatini tasvirlash, an'anaviy syujet qurilishidan chekinish, ramziylik, intertekstual munosabat, ichki monolog va ochiq yakun kabi badiiy usullarning o'zbek adabiyotidagi o'rni ochib beriladi. Shuningdek, Yevropa adabiy tajribasining milliy badiiy tafakkur bilan uyg'unlashuvi va uning zamonaviy adabiy jarayonga ta'siri xususida ilmiy mulohazalar bildiriladi.*

Kalit so'zlar: *hozirgi adabiy jarayon, Yevropa adabiyoti, modernizm, postmodernizm, ekzistensializm, absurdizm, uslubiy yangilanish, badiiy tafakkur, psixologik realizm, intertekstualizm, ramziylik, milliy adabiyot.*

Аннотация. *В статье анализируется влияние европейской литературы на современный узбекский литературный процесс и стилистические изменения в художественном мышлении. Рассматриваются проявления модернизма, постмодернизма, экзистенциализма, абсурдизма и психологического реализма в современной узбекской прозе.*

На примере произведений Улугбека Хамдама, Исаджона Султона, Назара Эшонкула и Эркина Азама раскрываются особенности изображения внутреннего мира человека, символизма, интертекстуальности, внутреннего монолога и открытого финала. Особое внимание уделяется взаимодействию европейского литературного опыта с национальными художественными традициями.

Ключевые слова: *современный литературный процесс, европейская литература, модернизм, постмодернизм, экзистенциализм, абсурдизм, стилистические изменения, художественное мышление, психологический реализм.*

Abstract. *This article examines the influence of European literature on contemporary Uzbek literary processes and stylistic transformations in literary expression. It explores the manifestations of modernism, postmodernism, existentialism, absurdism, and psychological realism in contemporary Uzbek prose. Through examples from the works of Ulugbek Hamdam, Isajon Sulton, Nazar Eshonqul, and Erkin A'zam, the study analyzes the representation of human psychology, symbolism, intertextuality, interior monologue, and open endings. Particular attention is given to the interaction between European literary experiences and national literary traditions.*

Keywords: *contemporary literary process, European literature, modernism, postmodernism, existentialism, absurdism, stylistic transformation, literary thought, psychological realism.*

Kirish

Jahon adabiyoti taraqqiyoti tarixida Yevropa adabiyoti o‘zining badiiy-estetik izlanishlari, yangicha tafakkur tamoyillari va shakliy-uslubiy tajribalari bilan alohida o‘rin egallaydi. Ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr davomida Yevropa adabiyotida yuzaga kelgan modernizm, ekzistensializm, absurdizm va postmodernizm kabi yo‘nalishlar jahon adabiy tafakkurining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu adabiy oqimlar insonni anglash, voqelikni badiiy idrok etish, qahramon ruhiyatini tasvirlash va an’anaviy syujet qurilishiga munosabat borasida yangi imkoniyatlarni yuzaga chiqardi.

Bugungi globallashuv va madaniyatlararo muloqot sharoitida milliy adabiyotlarning jahon adabiy jarayoni bilan aloqalari yanada kuchaymoqda. Tarjima adabiyotlarining kengayishi, xorijiy yozuvchilar ijodining o‘rganilishi, adabiy-nazariy qarashlarning yangilanishi zamonaviy o‘zbek adabiyotida ham muayyan uslubiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda.

Hozirgi o‘zbek nasrida an’anaviy realizm bilan bir qatorda, inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochishga yo‘naltirilgan psixologik tasvir, ramziy ifoda, falsafiy mushohada, shartlilik, xotira va ong oqimi kabi usullar kengroq qo‘llanilmoqda. Bunda Yevropa adabiyotining badiiy tajribasi muhim estetik manbalardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda.

Shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, Yevropa adabiyotining o‘zbek adabiyotiga ta’sirini bevosita taqlid yoki ko‘chirish sifatida baholash to‘g‘ri emas. Chunki har qanday adabiy ta’sir milliy adabiy tafakkur, tarixiy tajriba, xalqning ma’naviy qadriyatlari va ijodkorning individual uslubi bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Demak, zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi uslubiy yangilanishlarni milliy va umuminsoniy badiiy tafakkur munosabatlari doirasida o‘rganish zarur.

Asosiy qism

Yevropa adabiyoti va zamonaviy badiiy tafakkurdagi yangilanishlar

Yevropa adabiyotida yuzaga kelgan modernizm XX asr badiiy tafakkurining eng muhim hodisalaridan biri hisoblanadi. Modernistik adabiyot an’anaviy realizmning voqelikni izchil, mantiqiy va xronologik tasvirlash tamoyillaridan chekinib, inson ongidagi murakkab jarayonlar, ichki kechinmalar, xotira, tush va subyektiv idrokka alohida e’tibor qaratdi.

Jeyms Joysning “Uliss” romani, Frans Kafkaning “Evrilish” va “Jarayon” asarlari, Marsel Prustning “Yo‘qotilgan vaqtni izlab” turkumiga kiruvchi romanlari modernistik tafakkurning muhim namunalaridir. Ushbu asarlarda insonning ichki dunyosi, begonalashuv, yolg‘izlik, shaxs va jamiyat munosabatlari o‘ziga xos badiiy shakllarda ifodalanadi.

Masalan, Frans Kafkaning “Evrilish” asarida Gregor Zamzaning hasharotga aylanishi oddiy fantastik hodisa emas, balki insonning jamiyat va oiladagi mavqeyi, begonalashuvi, qadrsizlanishi hamda ruhiy yolg‘izligini ifodalovchi ramziy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Muallif qahramonning tashqi qiyofasidagi g‘ayritabiiy o‘zgarish orqali uning ijtimoiy va ruhiy holatidagi inqirozni ochib beradi.

Bu badiiy tamoyil zamonaviy o‘zbek nasrida ham muayyan shakllarda kuzatiladi. Xususan, Nazar Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” hikoyasida ramziylik, shartli tasvir va insonning ma’naviy-ruhiy holatini falsafiy mushohada orqali ochish tamoyillari yetakchilik qiladi. Asarda inson hayoti, vaqt, xotira va o‘zlik masalalari bevosita voqealar bayonidan ko‘ra, ramziy obrazlar va ruhiy holatlar orqali ifodalanadi.

Nazar Eshonqul ijodidagi bunday xususiyatlarni modernistik adabiyotning ayrim estetik tamoyillari bilan qiyoslash mumkin. Biroq bu o‘xshashlikni muayyan yozuvchidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sirlanish sifatida emas, balki umuminsoniy badiiy izlanishlar doirasidagi mushtaraklik sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Ekzistensializm va inson ruhiyatining badiiy talqini

Yevropa adabiyotining zamonaviy o‘zbek nasriga ta’sirini o‘rganishda ekzistensializm falsafasi va adabiyotining ahamiyati katta. Ekzistensialistik tafakkur insonning mavjudligi, hayot mazmuni, erkinlik, mas’uliyat, yolg‘izlik va o‘zligini anglash kabi masalalarni markazga qo‘yadi.

Jan-Pol Sartr, Alber Kamyu va Frans Kafka ijodida insonning murakkab hayotiy vaziyatlardagi ruhiy holati, tanlov erkinligi va mavjudlik muammolari keng yoritilgan. Xususan, Kamyuning “Begona” romanida Merso obrazi orqali inson va jamiyat o‘rtasidagi begonalashuv, ijtimoiy me’yorlar bilan shaxsiy idrok o‘rtasidagi ziddiyat tasvirlanadi.

Ushbu falsafiy-estetik qarashlarning ayrim jihatlari zamonaviy o‘zbek nasrida ham kuzatiladi. Ulug‘bek Hamdamning “Muvozanat” romanida insonning hayotiy qadriyatlari, moddiy va ma’naviy ehtiyojlari, jamiyatdagi o‘rni hamda shaxsiy tanlovlari bilan bog‘liq muammolar yoritilgan.

Asardagi Yusuf obrazi zamonaviy insonning murakkab ruhiy izlanishlarini ifodalaydi.

Uning ma’naviy qadriyatlar va moddiy manfaatlar o‘rtasidagi ikkilanishlari, hayotiy muvozanatni izlash jarayoni shaxsning ichki ziddiyatlarini ochib beradi. Bu jihatdan roman ekzistensial tafakkurga xos ayrim muammolar bilan mushtaraklik kasb etadi.

Biroq “Muvozanat” romanini to‘liq ekzistensialistik asar sifatida baholash biryoqlama yondashuv bo‘ladi. Unda milliy ma’naviyat, ijtimoiy hayot, oilaviy munosabatlar va zamonaviy o‘zbek jamiyatiga xos muammolar ham muhim o‘rin tutadi.

Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romanida ham insoniyat tarixi, mavjudlik, vaqt, hayot va o‘lim, insonning borliqdagi o‘rni kabi falsafiy masalalar keng badiiy talqin etiladi. Asarda an’anaviy xronologik bayondan chekinish, tarixiy va zamonaviy voqelikning o‘zaro uyg‘unlashuvi, ramziy obrazlar hamda falsafiy mushohada usullari muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu xususiyatlar Yevropa adabiyotida shakllangan modernistik va postmodernistik badiiy tafakkurning ayrim tamoyillari bilan qiyosiy o‘rganish imkonini beradi.

Postmodernizm va o‘zbek nasrida uslubiy o‘zgarishlar

XX asrning ikkinchi yarmida Yevropa va jahon adabiyotida postmodernizm alohida badiiy-estetik yo‘nalish sifatida shakllandi. Ushbu yo‘nalishning muhim xususiyatlari matnlararo munosabat, tarixiy va madaniy manbalarga qayta murojaat, kinoya, parodiya, muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi murakkab munosabat hamda an’anaviy syujet qurilishining o‘zgarishida namoyon bo‘ladi.

Umberto Ekoning “Atirgul nomi” romani, Xorxe Luis Borxesning hikoyalari va Milorad Pavichning “Xazar lug‘ati” asari postmodernistik tafakkurning muhim namunalaridir.

Mazkur asarlarda matnning ko‘p qatlamliligi, turli tarixiy va madaniy manbalarning o‘zaro aloqasi, badiiy haqiqatning nisbiyligi kabi masalalar ilgari suriladi.

Hozirgi o‘zbek nasrida ham matnlararo aloqalar, tarixiy obrazlarga yangicha yondashuv, ramziy talqin va an’anaviy hikoyachilik qoliplaridan chekinish holatlari uchraydi.

Masalan, Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanida tarixiy shaxs obrazini yaratishda tarixiy manbalar, badiiy tasavvur va falsafiy mushohada uyg‘unlashadi. Yozuvchi tarixiy voqelikni shunchaki qayta hikoya qilish bilan cheklanmay, Navoiy shaxsiyati va ma’naviy olamini zamonaviy o‘quvchi idrokiga yaqinlashtirishga intiladi.

Nazar Eshonqulning ayrim hikoyalarida ham ramziy qatlam, shartlilik va ko‘p ma’nolilik badiiy mazmunni shakllantiruvchi vositalar sifatida namoyon bo‘ladi. Bunda o‘quvchi matnni tayyor xulosalar asosida emas, balki mustaqil mushohada va talqin orqali anglashga undaladi.

Shu o‘rinda postmodernistik uslubning har qanday ramziy yoki murakkab asarga nisbatan qo‘llanavermasligini ta’kidlash zarur.

Chunki ramziylik, ko‘p ma’nolilik va falsafiy mushohada postmodernizmdan ancha oldin ham mavjud bo‘lgan. Asarni postmodernistik deb baholash uchun uning umumiy poetik tizimi, matnlararo munosabatlari, muallif pozitsiyasi va badiiy qurilishi yaxlit tahlil qilinishi lozim.

Psixologik realizm va individual shaxs ruhiyatini tasvirlashdagi o‘zgarishlar

Yevropa adabiyotining zamonaviy o‘zbek nasriga ta’sir ko‘rsatgan muhim jihatlaridan biri psixologik tasvir imkoniyatlarining kengayishidir. Xususan, inson ruhiyatini tashqi harakatlar orqali emas, balki uning ichki monologi, xotiralari, tushlari, qo‘rquvlari, ruhiy ikkilanishlari va ong osti jarayonlari orqali ochish tamoyili rivojlandi.

Fyodor Dostoyevskiy, Lev Tolstoy, Virjiniya Vulf va Marsel Prust ijodida inson psixologiyasini tasvirlashning o‘ziga xos usullari shakllangan. Dostoyevskiyning “Jinoyat va jazo” romanida Raskolnikov ruhiyatidagi ziddiyat, vijdon azobi, ma’naviy iztirob va o‘zini oqlashga urinishlar murakkab psixologik tahlil asosida ochiladi. Virjiniya Vulfning “Missis Dellouey” romanida esa qahramonlarning ichki kechinmalari, xotiralari va ong oqimi badiiy tasvirning asosiy vositasiga aylanadi.

Bu tajribalar hozirgi o‘zbek nasrida ham inson ruhiyatiga e’tiborning kuchayishida muayyan estetik ahamiyat kasb etadi.

O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romanida insonning ruhiy iztiroblari, xotiralari, tarixiy voqealar ta’sirida shakllangan ichki kechinmalari va shaxsiy fojiasi murakkab kompozitsion qurilish orqali ochiladi. Asarda bir necha qahramon taqdiri va turli vaqt qatlamlarining o‘zaro bog‘lanishi inson ruhiyatini kengroq ijtimoiy-tarixiy kontekstda anglash imkonini beradi.

Ulug‘bek Hamdamning “Ota” romanida esa ota va farzand munosabatlari, insoniy mas’uliyat, ma’naviy tanlov va ichki ziddiyatlar psixologik-falsafiy yo‘sinda yoritiladi. Po‘lat ota va Yog‘du obrazlari orqali shaxsning ichki dunyosi, milliy qadriyatlar bilan individual istaklar o‘rtasidagi murakkab munosabatlar badiiy ifodasini topadi.

Demak, zamonaviy o‘zbek nasrida psixologik tasvirning kengayishi insonni ijtimoiy hodisalar ishtirokchisi sifatida emas, balki murakkab ichki olamga ega individual shaxs sifatida anglash tamoyilining kuchayishi bilan izohlanadi.

Badiiy uslubdagi o‘zgarishlar: ramziylik, ochiq yakun va kompozitsion yangilanish

Hozirgi adabiy jarayonda Yevropa adabiyoti tajribasi ta’sirida yuzaga kelayotgan uslubiy o‘zgarishlar, avvalo, badiiy asarning kompozitsiyasi, syujet qurilishi va obrazlar tizimida namoyon bo‘lmoqda.

An’anaviy romanlarda voqealar ko‘pincha xronologik izchillikda rivojlanib, qahramonlar faoliyati muayyan yakuniy xulosaga olib keladi. Zamonaviy nasrda esa vaqt va makon munosabatlarining o‘zgarishi, retrospektiv tasvir, parallel voqealar, tush va xotira qatlamlarining uyg‘unlashuvi kuzatiladi.

Masalan, O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romanida vaqt qatlamlarining almashinuvi qahramonlar ruhiyatini ochish va tarixiy voqelikning inson hayotiga ta’sirini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Bu usul asarning kompozitsion imkoniyatlarini kengaytiradi.

Nazar Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” hikoyasida ramziy obraz va shartli tasvir orqali inson hayotining falsafiy mazmuni ochiladi. Asarning mazmuni tayyor xulosalar bilan cheklanmay, o‘quvchini mustaqil talqin qilishga undaydi.

Shuningdek, zamonaviy nasrda ochiq yakun usulidan foydalanish holatlari ham uchraydi.

Bunda yozuvchi voqealarning barcha jihatlarini izohlab bermaydi, balki muayyan savollarni o‘quvchi tafakkuriga havola qiladi. Natijada badiiy matn o‘quvchi bilan faol muloqotga kirishadi.

Bunday uslubiy yangilanishlar badiiy asarning faqat mazmunini emas, balki uni qabul qilish va talqin etish mexanizmlarini ham o‘zgartiradi. O‘quvchi endilikda voqealarni kuzatuvchi emas, balki asarning ma’no qatlamlarini anglashda faol ishtirok etuvchi subyektga aylanadi.

Yevropa adabiyoti ta’sirida milliy badiiy tafakkurning yangilanishi

Yevropa adabiyotining o‘zbek adabiyotiga ta’sirini baholashda milliy badiiy an’analar bilan o‘zaro munosabat masalasiga alohida e’tibor qaratish lozim. Chunki har qanday tashqi adabiy ta’sir milliy adabiyotning mavjud estetik tajribasi bilan uyg‘unlashgandagina yangi badiiy hodisaga aylanadi.

O‘zbek adabiyotida ramziylik, falsafiy mushohada, ruhiy tasvir va ichki ziddiyat kabi xususiyatlar Yevropa adabiyoti ta’siridangina paydo bo‘lgan emas. Ularning ildizlari mumtoz adabiyotimiz, xalq og‘zaki ijodi, tasavvufiy tafakkur va milliy nasrchilik an’analariga ham borib taqaladi.

Masalan, Alisher Navoiy ijodida insonning ichki olami, nafs va ruh munosabati, ma’naviy kamolot, ishq va komillikka intilish masalalari chuqur badiiy-falsafiy talqin etilgan. Demak, zamonaviy o‘zbek yozuvchilari Yevropa adabiyotidan yangi tasvir usullarini o‘zlashtirar ekan, milliy adabiyotning mavjud ma’naviy va estetik imkoniyatlariga ham tayanadilar.

Isajon Sulton ijodida tarixiy xotira, afsonaviy tafakkur, ramziylik va zamonaviy badiiy shakllarning uyg‘unlashuvi bunga misol bo‘la oladi. Uning “Boqiy darbadar” romanida insoniyat tarixi va mavjudlik masalalari keng falsafiy miqyosda yoritilib, milliy va umuminsoniy mazmun bir butun badiiy tizimga birlashadi.

Erkin A’zam asarlarida esa milliy xarakter, ijtimoiy hayot, insoniy munosabatlar va kinoyaviy tasvir o‘ziga xos uslubiy uyg‘unlikni yuzaga keltiradi. Yozuvchining “Shovqin” romanida zamonaviy jamiyat, inson munosabatlari va ma’naviy muhit bilan bog‘liq muammolar badiiy kinoya va o‘ziga xos kompozitsion yechimlar orqali ifodalanadi.

Shunday qilib, Yevropa adabiyotining ta’siri o‘zbek adabiyotida milliy xususiyatlarning yo‘qolishiga emas, balki ularning yangi badiiy shakllarda namoyon bo‘lishiga imkon yaratmoqda.

Zamonaviy yozuvchi jahon adabiyotining estetik tajribasidan foydalanish orqali milliy voqelikni yangicha badiiy idrok etish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Xulosa

Hozirgi adabiy jarayonda Yevropa adabiyotining ta’siri va uslubiy o‘zgarishlar masalasi zamonaviy o‘zbek adabiyotining taraqqiyot yo‘nalishlarini belgilovchi muhim ilmiy muammolardan biridir. Yevropa adabiyotida shakllangan modernizm, postmodernizm, ekzistensializm va psixologik tasvir tamoyillari o‘zbek nasrida ham muayyan badiiy shakllarda namoyon bo‘lmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy o‘zbek nasrida insonning ichki dunyosini tasvirlash, ruhiy ziddiyatlarni ochish, ramziy obrazlardan foydalanish, vaqt va makon munosabatlarini yangicha tashkil etish hamda o‘quvchini mustaqil talqinga undash kabi xususiyatlar kuchaymoqda.

Ulug‘bek Hamdamning “Muvozanat” va “Ota”, Isajon Sultonning “Boqiy darbadar”, Nazar Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam”, O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar”, Erkin A’zamning “Shovqin” asarlari zamonaviy o‘zbek nasrida badiiy tafakkur va uslubiy izlanishlarning turli ko‘rinishlarini namoyon etadi.

Ushbu asarlarda Yevropa adabiyotiga xos ayrim estetik tamoyillar milliy badiiy tafakkur bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Biroq bu jarayonni bevosita taqlid sifatida emas, balki ijodiy o‘zlashtirish, qayta talqin va milliy-estetik moslashuv hodisasi sifatida baholash lozim.

Umuman olganda, Yevropa adabiyotining zamonaviy o‘zbek adabiy jarayoniga ta’siri badiiy tafakkur doirasining kengayishi, inson ruhiyatini tasvirlash imkoniyatlarining boyishi, kompozitsion va uslubiy izlanishlarning kuchayishi bilan belgilanadi. Bu esa milliy adabiyotning jahon adabiy jarayoniga faol integratsiyalashuvi va o‘ziga xos badiiy taraqqiyot yo‘lini davom ettirishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Quronov, D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2007.
2. Umurov, H. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2002.
3. Bakhtin, M. M. The Dialogic Imagination: Four Essays. – Austin: University of Texas Press, 1981.
4. Wellek, R., Warren, A. Theory of Literature. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1949.
5. Eagleton, T. Literary Theory: An Introduction. – Oxford: Blackwell, 1996.
6. Camus, A. The Stranger. – London: Penguin Books, 1983.
7. Kafka, F. The Metamorphosis. – London: Penguin Books, 2000.
8. Joyce, J. Ulysses. – London: Penguin Books, 2000.
9. Hamdam, U. Muvozanat. – Toshkent.
10. Hamdam, U. Ota. – Toshkent.
11. Sulton, I. Boqiy darbadar. – Toshkent.

12. Eshonqul, N. Maymun yetaklagan odam. – Toshkent.
13. Hoshimov, O‘. Tushda kechgan umrlar. – Toshkent.
14. A’zam, E. Shovqin. – Toshkent.